

УДК 37.011.33:37.012:37.015.311(091)(477)

Ю. Є. Зубцовакандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
Запорізького національного університету

ГЕНЕЗИС СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ВИХОВАННЯ» В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ ТА В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Статтю присвячено проблемі сутності поняття «виховання» в історії педагогіки та у сучасних дослідженнях. Визначено, що питання виховання особистості, її ціннісних орієнтирів, поглядів, переконань було актуальним в усі часи існування людства та є одним із головних завдань сучасної освіти. Мета виховання визначається суспільним замовленням у ході історичного розвитку. Процес виховання спрямований на формування системи моральних та національних цінностей, світоглядних орієнтацій, правової відповідальності, екологічної та естетичної культури, економічної грамотності тощо.

Проаналізовано, що на ранньому етапі розвитку людства виховання не виділялось в окрему соціальну діяльність, а зводилося до передачі молодшим накопиченого досвіду і сприяло виживанню наших предків. Старші члени родини передавали досвід і знання, знайомили молодь з легендами, ритуалами, звичаями племені, роду, розповідали про минуле рідного краю та роду.

З появою перших примітивних закладів освіти та людей, як правило старійшин, які займалися передачею досвіду дітям та молоді, відбулося зародження виховання як спеціальної соціальної діяльності.

Традиції національного виховання зароджувалися одночасно із формуванням слов'янської народності. Характер, зміст, форми і методи виховання зумовлювалися географічним положенням, природними та соціальними умовами. Засобами виховання були праця, фольклор, народні традиції, звичаї та обряди за допомогою яких дітей залучали до життя роду.

Доведено, що на сучасному етапі, трансформації у суспільстві вимагають урахування нових запитів до змісту виховання підростаючого покоління.

Автором зазначено, що згідно з Концепцією Нової української школи виховний процес стає невіддільною частиною всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні, соціально-політичні.

У статті дібрано основні трактування поняття «виховання», які є провідними у сучасній педагогіці. У світлі запровадження Концепції НУШ, запропоновано власне визначення поняття: виховання – це динамічний та цілеспрямований процес формування людини, як особистості, інноватора, патріота, спрямований на засвоєння загальнолюдських цінностей на засадах педагогіки партнерства.

Ключові слова: виховання, історія педагогіки, Нова українська школа, особистість, суспільні запити, цінності.

Постановка проблеми. Духовні основи суспільних відносин закладаються у процесі виховання. Одним із важливих завдань сучасної школи є підвищення рівня вихованості школярів. Процес виховання спрямований на формування системи моральних та національних цінностей, світоглядних орієнтацій, правової відповідальності, екологічної та естетичної культури, економічної грамотності тощо. Трансформація у суспільстві вимагає врахування нових запитів до змісту виховання підростаючого покоління. У Законі України «Про освіту» (2017) проголошено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого су-

спільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [2].

З одного боку науковці, педагоги та батьки б'ють на сполох, наголошуючи на тому, що суттєві зміни у політиці, економіці та проблема територіальної цілісності України, негативно відображаються на соціальному фоні виховання дітей та учнівської молоді. Так, існує проблема кризи сім'ї та зниження її виховного потенціалу, втрата зв'язку між поколіннями, посилення конфліктності у суспільстві, зростання агресії, злочинності (у тому числі і дитячої), відбувається руйнація ціннісних орієнтацій та нівелювання загальнолюд-

ських цінностей. Разом з тим, ще у V ст. до н.е., філософ Сократ говорив про молодь так: «Нинішні діти люблять розкіш, вони погано виховані, не поважають начальство, не шанують старших та надають перевагу не заняттям, а балаканині... Вони вже не встають, коли заходять старші. Вони суперечать батькам, пліткують з однолітками, об'їдаються ласощами за обідом, сидять, закинувши ногу на ногу, та знуцаються над своїми вчителями». Отже, проблема виховання особистості, її ціннісних орієнтирів, поглядів, ідеалів, переконань було актуальним в усі часи існування людства та є одним із головних завдань сучасної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Психолого-педагогічні положення щодо визначення мети і змісту виховання школярів розглядалися у працях таких науковців, як І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, І. Зязюн, Г. Костюк, Б. Лихачов, І. Підласий, К. Приходченко, В. Селиванов, В. Сухомлинський та ін.

Методологічні засади системного підходу до вдосконалення процесу виховання піднімали такі науковці, як Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанський, О. Вишневецький, О. Матвієнко, В. Оржеховська, П. Підкасистий, В. Постовий, Ю. Руденко, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, К. Чорна та ін.

Значний інтерес для нашої статті мають роботи дослідників історії педагогіки, а саме роботи таких учених, як Л. Артемова, О. Дубасенюк, В. Кравець, М. Левківський, О. Любар, О. Мешко, В. Мосіяшенко, М. Стельмахович, О. Сухомлинська.

Аналіз джерельної бази переконливо свідчить, що є багато різних тлумачень поняття «виховання» та науковцями визначено зміст цього процесу, проте сутність і зміст виховання на сучасному етапі вивчено недостатньо.

Мета статті – аналіз змісту поняття «виховання» в історії педагогіки та визначення його сутності на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Загально-відомо, що мета виховання визначається суспільним замовленням у ході історичного розвитку. Так, у найдавніші часи виживання та подальший розвиток первісного людства визначала господарська діяльність. У вихованні враховували стать і відповідні соціальні та господарські функції. Дівчаток готували до ролі матері та годувальниці. Хлопчиків знайомили з тими видами діяльності, які виконували чоловіки [1, с. 7]. На цьому етапі виховання не виділялось в окрему соціальну діяльність, а зводилося до передачі молодшим накопиченого досвіду і сприяло виживанню наших предків.

Як зазначає М. Левківський, на етапі раннього матриархату виховання було безпосередньо пов'язане з трудовою діяльністю. У зв'язку з розвитком знарядь праці старші виконували спе-

ціальну роль – готували дітей (окремо хлопчиків та дівчаток) до життя. Значна увага приділяється дотриманню дітьми перших законів людського співжиття [3, с. 9].

В епоху неоліту виховання дітей відбувалося у так званих «будинках молоді». Старші члени роду допомагали їм оволодівати необхідними навичками по веденню господарства; завершувалося виховання ініціаціями. У зв'язку зі створенням моногамної сім'ї, навчання у цих закладах починає доповнюватися домашнім вихованням. У побуті, поряд із дорослими, діти і підлітки знайомилися зі звичаями, віруваннями, вчилися виконувати обряди, які супроводжували первісних людей, а також дотримуватися заповітів та неписаних законів общини. Молодші засвоювали мову своїх одноплемінників, ігри, танці, усну народну творчість. Всі ці засоби мали важливе значення у формуванні типу поведінки, моральних засад та певних рис характеру первісних людей [3, с. 10]. Таким чином, ми можемо говорити про зародження виховання як спеціальної соціальної діяльності.

У Стародавній Греції найбільш відомим були Спартанська та Афіньська системи виховання. У цих рабовласницьких державах у вихованні підростаючого покоління було багато спільного, але спостерігалися і суттєві відмінності. Так, спартанців виховували у жорстких умовах, суспільне замовлення полягало у вихованні сильних, безжальних, суворих воїнів. Натомість, формування гармонійної, фізично досконалої особистості, наділеною духовними і моральними якостями, було основою афінської системи виховання [1; 3; 6].

В епоху Середньовіччя релігія і церква визначали зміст освіти. Релігійні діячі виховували дітей та молодь у дусі покірливості.

Гуманістична педагогіка епохи Відродження характеризувалась повагою до дітей та молоді, протестом проти фізичних покарань, прагненням до вдосконалення здібностей дітей. У школах значну увагу приділяли естетичному вихованню [1; 3].

Ознакою нових педагогічних концепцій західно-європейської педагогіки кінця XIX початку XX століття стало зміщення акценту з методів навчання і виховання на особистість дитини. Провідним принципом освіти для педагогів-реформаторів був принцип природовідповідності. Однією з найбільш відомих течій на початку XX століття була теорія вільного виховання.

Традиції національного виховання зароджувалися одночасно із формуванням слов'янської народності. Характер, зміст, форми і методи виховання, зумовлювалися географічним положенням, природними та соціальними умовами. Соціально-економічний стан визначав тип виховання, що реалізовувався слов'янськими племенами на кожному етапі їхнього розвитку [3, с. 126].

Так, Л. Артемова зазначає, що осередком виховання трипільців виступала індивідуальна сім'я, потім великосімейний колектив, община, плем'я [1, с. 10]. Старші члени родини передавали досвід і знання, знайомили молодь з легендами, ритуалами, звичаями племені, роду, розповідали про минуле рідного краю та роду. Метою виховання була підготовка до праці землероба, мисливця, мужнього воїна-захисника рідного краю і матері – господарки, берегині, продовжувачки роду [7; 8].

Ранні східні слов'яни вчили дітей поважати старших та поважати богів та виховували такі якості, як свободолюбність, привітність, мудрість, щирість, мужність, енергійність [1, с. 15]. Засобами виховання служили вироблені народом педагогічні принципи, за допомогою яких дітей залучали до життя роду.

У період існування Київської Русі основними засобами виховання була праця, дозвілля, звичаї та традиції родини. Діти були свідками й учасниками різних родинних подій, побутових обрядів. Молодші переймали певні моральні цінності, спостерігаючи і наслідуючи дорослих.

Навіть у час занепаду України-Русі існували певні умови збереження самобутніх освітянських традицій: народ сповідував християнську віру, діяли вцілілі хмари, монастирі – осередки релігії та освіти; освічені люди дотримувалися та передавали культурні традиції [1, с. 67; 8]. Характерним був гуманний погляд на виховання, який враховував особливості дитячої психіки. У цей час активно розвивається народний фольклор, який виступав ефективним засобом виховання.

Навчання в Україні в епоху Відродження переважно відбувалося у церковних школах. У них учили молитвам, прищеплювали релігійну свідомість, вміння читати церковні книги і цією наукою виховували добрих християн та корисних служителів батьківщині та господареві [3, с. 136].

Пізніше, у братських школах виховували в українській молоді патріотизм, повагу до свого народу, історії, мови, культури, віри. Труднощі української школи, яка перебувала під впливом Польщі, долалися завдяки ініціативі міського населення. Воно зберігало традиції сімейного виховання, в якому закріплювався життєвий досвід, здобутки народної педагогіки, мораль, норми поведінки [1; 3; 7].

За часів козаччини було реалізовано принцип гармонійного виховання людини, багато уваги приділялося психофізичному вдосконаленню майбутніх козаків. Українська козацька система виховання була унікальною. Кодекс лицарської честі передбачав любов до батьків, рідної мови, вірність у дружбі і коханні, готовність боротися за волю, честь та славу України. Система виховання мала кілька ступенів. Так, дошкільне виховання ґрунтувалося на народних традиціях, звичаях, обрядах. На родинно-шкільному ступені приді-

ляли увагу формуванню національних та духовних цінностей. Під час здобуття вищої освіти у вітчизняних та європейських закладах молодь брала активну участь у розбудові культури України.

У козацькій системі виховання утверджувався культ людини і природи. Система виховання культивувала глибокі гуманістичні засади особистості. Найвищими якостями вважалися патріотизм, готовність віддати життя за волю і свободу України, чесність, самодисципліна, взаємодопомога [1; 3; 7].

У першій половині XIX ст. всі школи в Україні були русифіковані. У школі дитина потрапляла у далеку від неї духовну атмосферу, що негативно впливало на розвиток дитини та рівень знань.

Починаючи з 1905 р., на території України з'являється мережа «Просвіт», представники якої ставили перед собою цілий ряд навчально-виховних завдань, серед яких – виховання патріотизму, формування українського виховного ідеалу [3, с. 276].

Під час діяльності Української Центральної Ради було вироблено програму перебудови системи освіти. Новій школі надавалась ключова роль у вихованні у молоді нахилу до творчості, мистецтва, розумової, фізичної праці, формуванню національної свідомості шляхом набуття знань з вітчизняної історії, природознавства, краєзнавства, етнографії [1, с. 267].

У радянські часи велике значення у школі надавалося трудовому вихованню. Активне ознайомлення з трудовим життям супроводжувалося вивченням природних умов і взаємовідносин людини і природи. На цій основі відбувалося знайомство з суспільними відносинами [3, с. 309].

У школі часів становлення незалежності України, згідно з Концепцією виховання дітей та молоді у національній системі освіти (1996), навчально-виховний процес спрямований на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу.

Система національного виховання ґрунтується на таких фундаментальних принципах: народність; природовідповідність; культуровідповідність; гуманізація; демократизація; безперервність; етнізація; диференціація та індивідуалізація виховного процесу; систематичність і варіативність його форм і методів; свідомість, активність, самодіяльність і творча ініціатива учнівської молоді, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів: зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю народу і продуктивною працею; інтегративність

виховання як єдність педагогічних вимог школи, сім'ї і громадськості.

Термін «виховання» у педагогічній науці у чотирьох значеннях: у широкому соціальному (виховний вплив на людину всього суспільства); у широкому педагогічному (виховання у діяльності закладів освіти); у вузькому педагогічному (цілеспрямована виховна діяльність педагога); у гранично вузькому (вирішується конкретна індивідуальна проблема виховання) [6, с. 123].

Класичними для сучасної педагогіки є такі трактування поняття «виховання»:

– процес і результат виховної роботи, спрямованої на вирішення конкретних виховних завдань (І. Підласий);

– процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів (С. Гончаренко);

– цілеспрямований процес формування світогляду, морального обличчя, естетичних критеріїв і смаків, фізичний розвиток (О. Матвієнко);

– складний і багатогранний процес формування особистості, створення оптимальних умов для її фізичного, психічного та соціального розвитку (А. Кузьминський, В. Омеляненко);

– процес формування досвіду (моделі) поведінки людини у духовній та соціальній сферах, а також в її стосунках із природою (О. Вишневський);

– процес формування свідомості та поведінки особистості школяра (Ю. Бабанський);

– динамічне складне педагогічне явище, яке відбувається на основі цілеспрямованого й організованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю вихованця з метою формування всебічно і гармонійно розвинутої особистості (В. Ягупов);

– спеціально організований, цілеспрямований, творчий процес формування педагогічно доцільних, суб'єкт-суб'єктних, морально-естетичних виховуючих відносин для всебічного і гармонійного розвитку особистості кожного учня (А. Бойко);

– соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості (Н. Волкова);

– процес цілеспрямованого формування особистості дитини (М. Фіцула, Т. Поніманська).

Згідно з Концепцією Нової української школи передбачається, що виховний процес буде невіддільною частиною всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, спра-

ведливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). Нова українська школа виховуватиме не лише відповідальність за себе, а й розвиток і добробут країни та всього людства [4, с. 16].

У світлі запровадження Концепції НУШ пропонуємо власне визначення поняття виховання. Виховання – це динамічний та цілеспрямований процес формування людини, як особистості, інноватора, патріота, спрямований на засвоєння загальнолюдських цінностей на засадах педагогіки партнерства.

Висновки і пропозиції. Таким чином, сутність та зміст поняття «виховання» залежить від суспільного замовлення. На сучасному етапі формування рис характеру та чеснот процес виховання здійснюватиметься наскрізно в освітньому процесі.

Перспективами подальших наукових пошуків є перегляд принципів виховання та визначення шляхів створення виховного простору у Новій українській школі.

Список використаної літератури:

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки. Київ: Либідь, 2006. 421 с.
2. Про освіту: Закон України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Історія педагогіки / За ред. М.В. Левківського, О.А. Дубасенюк. Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 1999. 336 с.
4. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання. Х.: ОВС, 2002. 400 с.
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Н.М. Бібік. К.: Видавничий дім Плеяди, 2017. 206 с.
7. Педагогіка / Под редакцией Ю.К. Бабанского. М.: Просвещение. 1983. 608 с.
8. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. К.: ІЗМН, 1997. 232 с.
9. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні. Шлях освіти. 1999. № 1. С.41-45.

Zubtsova Yu. The genesis of essence and content of the term “education” in historical retrospective and in the context of the establishment of the new Ukrainian school

The article is devoted to the problem of the essence of the concept of «upbringing» in the history of pedagogy and in modern studies. It is determined that the issues of education of the person, its value orientations, views, beliefs were relevant at all times of human existence and is one of the main tasks of modern education. The purpose of education is determined by social orders in the course of historical development. The process of education is aimed at forming a system of moral and national values, ideological orientations, legal responsibility, ecological and aesthetic culture, economic literacy, etc.

It was analyzed that at the early stage of development of humanity education was not allocated to a separate social activity, but reduced to the transfer of the younger accumulated experience and contributed to the survival of our ancestors. The senior members of the family transmitted experience and knowledge, introduced the youth with legends, rituals, customs of the tribe, kind, told about the past of their native land and the family.

With the advent of the first primitive institutions of education and people, as a rule, elders, who were involved in the transfer of experience to children and young people, the birth of education as a special social activity took place.

At the same time, traditions of national education originated simultaneously with the formation of Slavic nationality. Character, content, forms and methods of education, were determined by geographical location, natural and social conditions. Means of education were labor, folklore, folk traditions, customs and ordinances with the help of which children were involved in the life of the family.

It is proved that at the present stage, transformations in society require taking into account new inquiries into the content of upbringing of the younger generation.

The author notes that, according to the Concept of the New Ukrainian School, the educational process becomes an integral part of the whole educational process and will be oriented towards universal values, in particular moral and ethical, socio-political.

The article deals with the main interpretations of the concept of «upbringing», which are leading in modern pedagogy. In the light of the introduction of the NES Concept, the actual definition of the concept is proposed: education is a dynamic and purposeful process of formation of a person, as an individual, an innovator, a patriot, aimed at assimilating common human values on the principles of partnership pedagogy.

Key words: education, history of pedagogy, New Ukrainian school, personality, social queries, values.